

2. Úvod

§ 2.1. **Jazyk** jako instrument sloužící primárně k dorozumívání, ke komunikaci, je jev historicky zakotvený. U tzv. kulturních národů můžeme zkoumat nejen historii mluveného jazyka, ale také jazyka psaného (literárního, spisovného). Mluvený a psaný jazyk představuje dvě podoby tzv. národního jazyka. Obě tyto podoby se zřetelně liší, ale zároveň se vzájemně ovlivňují. Vývoj mluveného jazyka se rekonstruuje velmi obtížně, protože badatelé k tomu nemívají dostatek dokladů; musí si proto vypomáhat třeba zkoumáním situace a vývoje v okolních, mnohdy geneticky nepříbuzných jazycích (diachronní metoda v kombinaci s aspektem areálově-typologickým) a také v geneticky příbuzných jazycích (diachronní metoda v kombinaci s aspektem geneticko-typologickým). Studovat a zkoumat vývoj spisovného jazyka je v tomto smyslu jednodušší – nabídka písemných dokladů dokumentujících jeho stav v určitém historickém období bývá nepochybně větší. Spisovný jazyk jako reprezentativní útvar určitého národního jazyka bývá předmětem vědomé péče společnosti i státu. Pro svůj vývoj potřebuje příhodné vnější podmínky, kdežto mluvený jazyk ne, ten se vyvíjí spontánně a v podstatě nezávisle na momentální historicko-politické konstelaci. Spisovný jazyk se buduje na mluveném jazyce, nemůže tomu být naopak. Podléhá určitým normám: gramatické, lexikálně-stylistické a pravopisné. Spisovný jazyk bývá rovněž nositelem národního vědomí, je chápán jako příznak příslušnosti k určitému národu. V tomto smyslu tedy má i důležitou symbolickou funkci, vyjadřovanou často používaným argumentem, že „každý národ má právo pojmenovat si svůj jazyk, jak chce“. Sladit však tento postoj se skutečností, kdy určitým jazykem (v typologicko-lingvistickém smyslu nepochybně jednotným) hovoří více národních společenství, bývá problematické a vede to k napětí jak v odborném diskurzu, tak i mezi laiky – mluvčími tohoto jazyka. Příznačný je v tomto smyslu příklad srbochorvatštiny, tj. tzv. centrálního jihoslovanského diasystému (D. Brozović), ve kterém čtyři národní společenství (Srbové, Chorvati, Bosňáci a Černoherci) dnes deklarují své spisovné jazykové útvary pod svým etnickým jménem jako čtyři zdánlivě samostatné spisovné jazyky (srbský, chorvatský, bosenský a černohorský).¹

1 Muslimské obyvatelstvo bývalé Jugoslávie, především Bosny a Hercegoviny, bylo v období Titovy Jugoslávie označováno jako *Muslimové* (sch. *Muslimani*). Jejich národní emancipace byla dovršena v 90. letech 20. století, kdy také bosenskomuslimská elita začala namísto označení *Musliman* prosazovat staronové národní pojmenování *Bošnjak* (čes. *Bosňák*), zatímco obyvatelské jméno *Bosanac* (čes. *Bosňan*), užívané do té doby fakticky výhradně, zůstalo omezeno pro označení státní nebo zemské příslušnosti, bez ohledu na

§ 2.2. **Historické podmínky vývoje** byly pro jihoslovanské jazyky velmi různorodé – ve středověku byl na jihu zřetelný vliv byzantské kultury, tedy řeckého jazyka, od severu však pronikal vliv západního křesťanství a latinské kultury. Obě se střetávaly jednak na jaderském pobřeží (Dalmácie, Zeta), jednak v balkánském vnitrozemí (Bosna, Chlum). Byzantský vliv a příslušnost k východnímu, pravoslavnému křesťanství působily na délku a zakořeněnost církevněslovanské tradice v srbsko-bulharském prostoru, kde ještě v 18., resp. 19. století byla církevní slovanština (ruské redakce) nepřehlédnutelný kandidát na funkci celonárodního spisovného jazyka. Zřejmě bezprostřední kontakt s prostorem působení sv. Metoděje Soluňského, arcibiskupa moravsko-panonského, a příznivé historicko-politicko-religiózní okolnosti (tzv. jeronýmská legenda) způsobily nebývalý rozvoj slovanského hlaholského písemnictví u Chorvatů. Hlaholice se díky chorvatským hlaholášům (hlaholitům) dočkala tištěné podoby (druhá polovina 15. století) a byla jedním ze tří písem pro tisk reformačních knih v německém Urachu (šedesátá léta 16. století). Poté však ustupuje rozvoji literatury tvořené v různých regionálních či nadregionálních varietách lidového jazyka a funguje už jenom jako jazyk církve. Slovinské země nejsou cyrilometodějskou tradicí dotčeny prakticky vůbec. Byzantský vliv po sobě zanechal řadu grecismů především v jazyce dnešních Bulharů, Makedonců, Srbů a Černohorců. Během 14. a 15. století na Balkán od jihovýchodu pomalu, leč nezadržitelně proniká osmanský etnický živel, islámské náboženství, orientální kultura a turecký jazyk. Osmanská říše na Balkáně nadlouho ovládne především Bosnu a Hercegovinu (do 1878 /okupace Rakouskem-Uherskem/, resp. 1908 /anexe Rakouskem-Uherskem/), Bulharsko (do 1878 /osvobození/, resp. 1885 /sjednocení s Východní Rumélií/, resp. 1908 /prohlášení carství = plná nezávislost/) a Makedonii (do 1912–13 /osvobození a rozparcelování mezi Řecko, Srbsko a Bulharsko/). O něco kratší dobu ovládá Srbsko (do 1816 /osvobození/, resp. 1882 /prohlášení království = plná nezávislost/), ještě menší stopy zanechá v chorvatských zemích a slovinské země jsou osmanskou mocí v podstatě nedotčeny. Tyto historické okolnosti způsobily, že v jazyce dnešních Bulharů, Makedonců a Srbů se i v současnosti vyskytuje množství slov orientálního původu.² Určité sféry lidské činnosti, jako například gastronomie, jsou orientalismy prodchnuty až nezvykle silně. Zatímco některé orientalismy zdomácněly a fungují jako

národnost (tj. 1. občan státu Bosna a Hercegovina; 2. obyvatel Bosny). Pro označení vlastního jazyka ovšem Bošňáci preferují z více důvodů lingvonymum *bosanski* (< Bosna; čes. *bosenský*), nikoliv *bošnjački* (< Bošnjak; čes. *bošňácký*), kdežto oficiální srbská, ale i chorvatská jazykovědná obec jejich jazyk označuje právě tím druhým lingvonymem, tedy *bošnjački*.

2 Tato slova běžně označujeme jako *turcismy*, avšak přesnější termín je *orientalismy*, neboť jejich původ nebývá vždy jen turecký, ale mnohdy též arabský nebo perský a turečtina tu pouze plnila funkci média pro jejich přenos do jiných jazyků. Orientalismy jsou tedy nejčastěji slova turecko-persko-arabského původu.

neutrální jazykové jednotky s běžnou denotativní funkcí, jiné jsou stylově příznakové a používají se např. pro vyjádření ironie, tedy podobně jako mnohé germanismy v češtině.³ Nejvýraznější přítomnost přejímek orientálního původu je v jazyce Bosňáků, ale také přirozeně v mluvě bulharských muslimů (tzv. Pomaků). Do slovinštiny s ohledem na její geografické umístění a historicko-politickou situaci předchůdců dnešních Slovinců zase pronikala řada slov německého původu. Specifická je situace chorvatštiny, v níž se vzhledem k rozsahu a tvaru chorvatského národního prostoru střetávaly jazykové prvky latinské a italské (především přímořská Dalmácie, Istrie a Chorvatské přímoří), německé a maďarské (především užší Chorvatsko a Slavonie), ale i turecké (vnitrozemská Dalmácie, Hercegovina, Bosna a Slavonie). Ponejvíce v pravoslavném prostředí bulharském a srbském v 18. a 19. století dochází k přílivu ruských slov, která zaplňují „bílá místa“ v rodících se moderních spisovných jazycích (často jsou jimi nahrazovány nežádoucí nebo už nefunkční turcismy a jiné orientalismy). Druhá vlna ruských slov přichází do jihoslovanských jazyků po druhé světové válce v souvislosti s nastolováním komunistických režimů podle sovětského vzoru. V srbochorvatštině, slovinštině ani makedonštině však tato vlna netrvala dlouho, neboť Jugoslávie se od roku 1948 nacházela mimo sovětský blok. Bulharština byla ruskému jazykovému vlivu vystavena nepoměrně delší dobu. Po roce 1990 jsou jazyky postkomunistických zemí, Bulharsko a země bývalé Jugoslávie nevyjímaje, široce otevřeny světu, což s sebou přináší novou vlnu přejímek, tentokrát především z angličtiny. To nepochybně souvisí s vůdčím postavením tohoto jazyka ve světě (*lingua franca* moderního světa, ale především euroamerického civilizačního okruhu, do kterého spadá jak Česko, tak i jihoslovanské země, bez ohledu na míru jejich historické „orientalizace“). Prostřednictvím angličtiny jsou často přejímána mezinárodně rozšířená slova řecko-latinského původu, která označujeme jako evropeismy. Základní slovní fond všech jihoslovanských jazyků je ovšem zcela nepochybně praslovanský. R. Večerka v tomto smyslu konstatuje, že tento fond tvoří asi 1200 slov archaického původu, jež jsou společné všem slovanským jazykům, a dále dalších 700 slov, která chybějí v jednom nebo dvou (výjimečně i více) z nich (Večerka, 2009, s. 65, 75, 84, 92).

3 Pro ilustraci uvedme například srovnání českého výrazu *obchod* a bulharského *сделка* ve smyslu „transakce“: tyto neutrální výrazy lze v případě potřeby nahradit pojmenováními s negativním příznakem *kšeft* v češtině (z něm. *Geschäft* „obchod“), resp. *далавера* v bulharštině (z tur. *dalavere* „podvod“).